

Daiva SINKEVIČIŪTĖ

*Vilniaus universitetas***DĖL LIE. PVD. *Dōkšas* KILMĖS**

1. Tiriant lietuvių pavardes su kamieniu *dau(C)*- nustatyta, kad šį kamieną turinčios pavardės yra dvikamienių asmenvardžių trumpinių kilmės, taip pat aptarti *dau(C)*- turinčių pavardžių pamatai, kamieno plėtra priebalsinėmis priesagomis ir išryškintas asmenvardžių su *dau(C)*- paplitimas baltų kalbose (Sinkevičiūtė 2002, 115–129). Vienkamienių su *dau(C)*- asmenvardžių kontekste įdomi pasirodė lie. pvd. *Dōkšas*, LPŽ autorių lyginama su „la. *Dakša* (LAG 50, 219, 331 ir kt.), arba, greičiau, la. *Doks* (ten pat, 216), (...) galbūt sietina su vok. *Doogs*, *Taacks* ar pan. (M. Gottschald, 1954, p. 233)“ ir nepatekusi prie aptartų kamieno *dau(C)*- asmenvardžių.

Struktūriškai iniciale ir finale į lie. pvd. *Daūkšas* panašios lie. pvd. *Dōkšas* Als 5, Krš, Pln, Sd, Tl¹ lokalizacija (daugiausia šiaurės žemaičių arealas)² rodo, kad ši pavardė užrašyta iš tų pačių vietovių, kur yra ir labiau paplitusi lie. pvd. *Daūkšas*, fiksuota ten, kur yra ir dvikamienių asmenvardžių su *dauC*- (žr. Sinkevičiūtė 2002, 121). Remiantis pavardžių paplitimu ir kamienų struktūros panašumu keltina mintis, kad *dok*-š- gali būti kamieno *dauk*-š- variantas, atsiradęs iš dvikamienių asmenvardžių su *dauC*-, ir dėl to laikytinas trumpinių kilmės kamieniu.

Tokį lie. pvd. *Dōkšas* aiškinimą remia ir Būgos (1958, 235) prie kamieną *daug*- turinčių vardų pateikta sąsaja „*Daug*-šys Kvėdarnos par. = hir. *Dogssis* 1448-65 Napiersky 202“, kuri rodo, kad kamieną *doC-C*- Būga tapatina su *dauC-C*-. Taip pat ir Kondratiukas (1981, 189), pristatydamas Lenkijos pasienyje su Baltarusija surinktus lietuviškos kilmės asmenvardinius mikrotoponimus, nurodo vv. *Dókša* (tai viensėdžio, lauko pavadinimai), gretinamą su kitu to paties arealo ir to paties kamieno pievos pavadinimu *Dóukša*, atsiradusiu iš lie. avd. *Daukšà*, *Dáukša*, *Daūkšas*, *Daukšys*. Taigi įžvalgų, kad onimų kamienai *dauC-C*- ir *doC-C*- susiję, esama ir kitų tyrėjų darbuose.

¹ Apie kamienų medialių skirtumą žr. toliau.

² Lokalizacija ir paplitimo duomenys teikiami pagal LPŽ.

Todėl minėtas lie. pvd. *Dōkšas* kilmės aiškinimas, motyvuotas kamienų *dauk-š-* ir *dok-š-* struktūros panašumu bei pavardžių paplitimu, atrodo įtikinamas, nors kelia papildomų klausimų. Pripažinus lie. pvd. *Dōkšas* trumpinių kilmę ir sąsajas su *dauC-* atrodo svarstyтина lietuvių pavardžių su *dak-š-* kilmė, kamieno *dauC-š-* medialės pakeitimo priežastys ir LPŽ autorių nurodytą la. avd. *Dakša*, *Doks* ryšiai su lietuvių asmenvardžiais.

2. Kaip matyti iš LPŽ, kamieną *dak-š-* turi pvd. *Dakševičius* Rkn 52 (of. *Dakševič*), V 2 (of. *Dakševič*, *Dakszewicz*), žodyno autorių gretinama su lie. pvd. *Dōkšas*. Remiant šią sąsają, greičiausiai motyvuotą varijuojančiomis kamieno *dVk-š-* grafemomis <a> ir <o> (žr. toliau), manytina, kad *dak-š-* taip pat yra trumpinių kilmės kamieno *dauC-š-* variantas.

Kamieno *dak-š-* ryšius su *dauC-š-* palaiko asmenvardžių su *dauC(-š)-* paplitimas. Rukainiuose, kur yra pavardžių su *dak-š-*,³ yra ir pvd. *Daugėvičius* Rkn, liudijanti tai vietai būdingą kamieną *daug-*. Taip pat iš Medininkų (netoli Rukainių)⁴ yra užrašytas asmenvardis su <dovk-š->, plg. *Михно Довькшевичь* 1528 m. IAK, kuris rodo šių vietovių vardus su *dauC-š-*. Remiantis asmenvardžių su *dauC(-š)-* kilmės tendencijomis, nors ir nepasitaisius iš minėtų vietovių dvikamienių asmenvardžių su *daug-*,⁵ galima Vilniaus krašto asmenvardžius su *dauC(-š)-* ir *dok-š-* laikyti trumpinių kilmės, nes pagrįsta, kad tokia yra įprasta pavardžių su *dau(C)-* kilmė (žr. *Sinkevičiūtė* 2002, 115–129).

Asmenvardžių su *dak-š-* pasitaiko retai, nors ateityje šio kamieno vardų šaltiniuose gali būti rasta ir daugiau. IAK dar yra su <dax->⁶ užrašytas asmenvardis, plg. *Euam Daxaicia* 1652 m., fiksuotas Lankeliškių parapijoje (dabar

³ Kadangi Vilniuje vyko gerokai intensyvesnė gyventojų migracija nei sėsliau gyventose mažesnėse vietovėse, Vilniaus miesto asmenvardžių duomenys neaptariaimi. Pridurtina, kad LPŽ duomenimis Vilniaus mieste be pvd. *Dakševičius* V 2 yra ir pvd. *Daukša* V 2, *Daukšėvičius* V 2, kurios yra trumpinių, atsiradusių iš dvikamienių asmenvardžių su *dauC-*, kilmės (*Sinkevičiūtė* 2002, 121).

⁴ Medininkai nuo Rukainių nutolę 13 km, žr. <http://lt.wikipedia.org/wiki/Rukainiai>.

⁵ Kad iš Rukainių, kur fiksuota pavardė su *dak-š-*, nerasta dvikamienių asmenvardžių su kamieniu *dauC-*, dar galima aiškinti tuo, kad šios vietovės dvikamieniai asmenvardžiai arba buvo neužrašyti į istorijos dokumentus ir laikui bėgant išnyko, arba tie istorijos dokumentai neišliko ar nepateko į tyrėjų akiratį (daugiau apie vilniškių arealo trumpinius ir jų pamatus žr. *Sinkevičiūtė* 2006, 342–343).

⁶ Tokie atvejai, kai samplaika /ks/ užrašoma <x>, įprasti, dėl užrašymo pavyzdžių žr. *Sinkevičius* 1977, 183, 185, 205, kur teikiama, pvz., avd. *Plekštelis*, *Pukštelis*, *Šermukšnis*, užrašyti *Plextelis*, *Puxtelis*, *Szermuxnis* ir t. t.

Vilkaviškio r.), iš kurios pagal LPŽ žinomos ir trumpinių kilmės pavardės su *dauk-š-*, plg. lie. pvd. *Daukšà* Vlkv 2, *Dáuška* Plv, *Daukšys* Brt 2, Gž, Pjv, Plv, Všt 2⁷. Tai patvirtina mintį, kad *dak-š-* yra trumpinių kilmės kamieno *dauC-š-* variantas ir rodo, kad *dak-š-* būdingas ne tik Vilniaus kraštui, kur vyko intensyvus onimų slavinimas, bet ir Vakarų Lietuvos regionui.

3. Kad kamiene *dauk-š-* vietoj medialės /au/, istoriniuose onimuose dažniausiai perteikiamos <ov>, <av>⁸, tam tikrais atvejais buvo rašomos grafešmos <o>, <a>, patvirtina ne tik sutampanti aptartų pavardžių lokalizacija, struktūros bruožai (žr. Š1), bet ir kitų istorinių onimų pavyzdžiai. IAK yra asmenvardžių, užrašytų iš tų pačių vietovių ir tų pačių istorijos šaltinių su <dovk-š-> ir <dok-š->, plg. *Янько Довкшевичь* 1528 m. VI (LM 1915, 205) ir *Сутко Докшевичь* 1528 m. VI (LM 1915, 204), *Martini Dowksza* 1683 m. Ppr ir *Georgig Dokszewicz* 1680 m. Ppr. Taip pat IVK yra šalia <dauk-š-> ir su <dok-š-> užrašytas Ašmenos apskrities kaimas, plg. *Daukszyszki* 1784, 1932 m. ir *Dokszyszki* 1795, 1811 m.⁹ Šie pavyzdžiai ir rodo, kad kamienas *dok-š-* būdingas onimams, užrašytiems rusų ir lenkų kalbomis, ir todėl manytina, kad *dauC-* medialė, užrašyta <o>, yra slavų raštinės paveldas¹⁰.

Tai remia ir Lenkijoje fiksuotos kamiene *dVk-š-* turinčios pavardės, kurios pagal SNW koncentruojasi Lenkijos šiaurinėje dalyje palei Baltijos jūrą esančiose vaivadijose ir jų retėja pietų link, plg. lie. pvd. *Dakszewicz* By:12¹¹, El:9, Gd:9, Go:3, JG:4, Ka:11, Ki:6, Ko:2, Lg:1, Ol:28, Su:1, Sz:3, Wr:3, *Dokszewicz* 9: Go:19, Ol:1, *Dokszevska* Gd:1, *Dokszycki* Wr:3, kurios yra iš tų pačių vaivadijų kaip ir plačiau paplitusios lenkų pavardės su *dauk-š-*¹², plg. lie. pvd. *Daukszewicz* By:3, El:15, Gd:10, Go:1, JG:22, Ka:9, Ko:19, Lg:4, Ol:72, Su:4, Sz:18, *Dauksza* By:1, Gd:26, Go:33, JG:8, Ka:41, Ki:4, Ko:1, Ol:18, Su:19, Sz:16, Wr:8, *Daukszyc* Ko:2, *Daukszys* El:17, Ol:14, *Dawksza* Ka:4, *Douksza*

⁷ Tiksliau dėl šiai parapijai priskiriamų vietovių žr. Maciejauskienė 2009, 169.

⁸ Dėl tokio įprasto /au/ perteikimo žr. Sinkevičiūtė 2013, 120 (su literatūra).

⁹ Dabar *Давкшшшuku* k. (Ašmenos r., Baltarusija).

¹⁰ Dar IAK yra asmenvardis su <dok-s-> iš Nočios (Varanavo r., Baltarusija), plg. *Joannis Dopsis* 1698 m., kuris neturi varianto su *daukš-* (<s> ir <š> variacija kamienuose laikytina įprasta, žr. Sinkevičiūtė 2006, 264–265). Šį atvejį galima taip pat aiškinti ir nepakankamais duomenimis iš šios vietovės, tačiau jis taip pat remia mintį, kad <dok-s->, kuris yra <dok-š-> variantas, nėra tik žemaičių arealo reiškinys.

¹¹ Santrumpos ir pavardžių skaičius nurodomi iš SNW.

¹² Čia teikiamos tų vaivadijų nuorodos, kurios sutampa su pavardžių, turinčių kamiene *dVk-š-*, nuorodomis.

Sz:1, *Dowksza* Ko:1, Su:4.¹³ Šios lenkų pavardės, atskleidžiančios *dauk-š-* užrašymo su <au>, <aw>, <ou>, <ow> bei <a>, <o> įvairovę, ir parodo, kad lietuvių kilmės asmenvardžių medialės /au/ užrašymas <a> ir <o> būdingas ir Lenkijos teritorijoje išlikusioms trumpinių kilmės pavardėms.

Todėl svarstant, kaip iš *dauC-š-* atsirado *daC-š-*, *doC-š-*, reikia matyti asmenvardžių užrašymo kontekstą. Lietuvos asmenvardžiai, vėliau tapę ir pavardėmis, pirmiausia buvo rašomi į svetimkalbius dokumentus, kuriuose derinti prie skirtingų raštinių tradicijų. Taip asmenvardžiai išlaikė onimų perteikimo svetimomis kalbomis ypatybes, kurios nusistovėjus jų formoms išliko ir pavardėse. Todėl kamienų *dak-š-* ir *dok-š-* medialės skirtumas aiškintinas nenuosekliu grafemų <a> ir <o> varijavimu (dėl jo žr. Maciejauskienė 1991, 172t.), atsiradusiu užrašant onimus į slavakalbius šaltinius. Šios grafemos varijuoja ir kituose panašiai susidariusiuose kamienuose, plg. kamieno *vos-* variantus su <a> ir <o> (žr. Sinkevičiūtė 2008, 268–269).

Konkrečios priežastys, kodėl vietoj /au/ buvo rašomos grafemos <a> ir <o>, nėra aiškios. Galima spėti, kad, pvz., XVI a. prisilaikant slavakalbės LDK raštinės tradicijų tam tikrais atvejais lietuvių onimų uždaruosiuose skiemenyse vietoj /au/ buvo rašytos grafemos <a> ar <o>, bandant išlaikyti atvirąjį skiemenį, būdingą senajai rusų kalbai, kurios rašymo tradicijas perėmė rusėnų kalba¹⁴. Vėliau dalis su <a>, <o> užrašytų onimų galėjo prigyti – buvo perimti ir į lenkų kalbą. Vis dėlto šią mintį reikia grįsti detaliu kitų kamienų onimų užrašymų tyrimu ir kol kas konstatuotina, kad kamienas *dVC-š-* yra LDK raštinės padaras.

4. Minėta, kad LPŽ 1, 216 lie. pvd. *Dōkšas* lyginama su la. avd. *Dakša* arba, greičiau, su la. avd. *Doks*, kurie siejami su vokiečių asmenvardžiais. Vis dėlto atrodo, kad lietuvių pavardžių su *dVk-š-* tiesiogiai nedera sieti su la. avd. *Doks*, nes latvių asmenvardžio kamienas yra *dok-*, o ne *dok-C-* ir nepriklauso onimams su kamieniu *dauk-š-*.

Tačiau la. avd. *Dakša* galima gretinti ir su lietuvių kamieniu *dVk-š-*. Matant šį asmenvardį trumpinių kilmės šiaurės žemaičių pavardžių su kamieniu *dok-š-*, kuris yra *dauk-š-* variantas, kontekste, spėtina, kad ir la. *dak-š-* gali būti trumpinių kilmės kamienas, atsiradęs iš *dauC-*, kurį turėjo latviai (žr. Sinkevičiūtė 2002, 118–119). Taip pat Latvijoje šalia pvd. *Daukša* 7 fiksuota ir pvd.

¹³ Dar nepamínėta le. pvd. *Dakszewicz* Lu:5, neturinti šioje vaivadijoje fiksuotos pavardės su *daukš-* atitikmens, bet šios pavardės sąsajos su dvikamieniais *daug-* asmenvardžiais neabejotinos, plg. ten fiksuotas lenkų pavardes, turinčias baltiškos kilmės kamieną *daug-*: *Dowgiel* Lu:7, *Dowgird* Lu:9 ir kt.

¹⁴ Kamieno *dVk-š-* istorinių onimų yra išlikę per mažai ir, atrodo, jie yra vėlesnio laikotarpio, kad būtų galima iliustruoti šį teiginį tolesnio skiemens struktūra.

Dakša 9 (žr. Staltmanė 1981, 119). La. *dauk*-š- patikimai rodo ir latvių toponimai, gretinami su asmenvardinės kilmės kamieną *dauk*-š- turinčiais lietuvių toponimais (Endzelynas 1956, 199), patvirtinantys bendrą lietuvių ir latvių kamieną *dauk*-š-. Todėl keltina mintis, kad ir latvių asmenvardžių kamienas *dauk*-š- galėjo pakisti į *dak*-š- greičiausiai jį užrašant į šaltinius (?).

Latvių kamieną *dak*-š- rodo ne tik antroponimai, bet ir toponimai, kuriuos Endzelynas (1956, 190) abejodamas gretina su la. *dakša(s)*¹⁵. Šis gretinimas neatrodo patikimas ir matant latvių toponimus šalia latvių asmenvardžių su *dak*-š-: įmanoma, kad dalis šių latvių toponimų atsirado ir iš asmenvardžio su *dak*-š-, kuris yra spėtinos trumpinio kilmės. Kita vertus, jeigu neatsisakoma Enzdelyno suponuotų latvių toponimų ryšių su la. *dakša(s)*, tai tada latvių onimai su *dakš*- galėtų būti laikomi ir apeliatyvinės kilmės vardais.

5. Apibendrinimas.

Lie. pvd. *Dōkšas* kamienas *dok*-š- laikytinas kamieno *dauC*-š- variantu, atsiradusiu iš dvikamienių asmenvardžių trumpinių. Tokį lie. pvd. *Dōkšas* kilmės aiškinimą remia jos ir lietuvių pavardžių su kamieniu *dauk*-š- paplitimo arealai bei sutampančios kamienų *dok*-š- ir *dauk*-š- inicialės ir finalės. Tokios pačios kilmės yra ir lietuvių pavardės su kamieniu *dak*-š-, nes tai taip pat galima pagrįsti vienkamienių asmenvardžių su *dauC*(-š)- paplitimo arealais. Kad lietuvių asmenvardžių su kamieniu *dauk*-š- medialė /au/ buvo užrašoma ir <a>, <o>, rodo istoriniai onimai, taip pat Lenkijoje paplitusios baltiškos kilmės pavardės su *dauk*-š- ir *dVk*-š-. Spėtina, kad lie. pvd. *Dōkšas* greičiausiai gali būti tos pačios kilmės kaip ir la. avd. *Dakša*, kuris, remiantis Latvijoje išlikusiais kamieno *dauk*-š- onimais, taip pat galėtų būti trumpinių kilmės, nors jo atsiradimo priežastys nėra aiškios.

ON THE ORIGIN OF THE LITHUANIAN SURNAME *Dōkšas*

Summary

The stem *dok*-š- of the Lithuanian surname *Dōkšas* is a variant of the stem *dauC*-š-. It originated in the shortening of compound proper nouns. This account of *Dōkšas* is supported by its geographical distribution in relationship to *dauk*-š- and by the common anlaut and auslaut *dok*-š- and *dauk*-š-. Lithuanian surnames with a stem *dak*-š- are of the same origin, as supported by the distribution of the names in *dauC*(-C)-. The writing of the /au/ of *dauk*-š- as <a>, <o> is paralleled by other material and is supported by Polish

¹⁵ Abejojama greičiausiai dėl semantikos ir problemiškos la. *dakša(s)* kilmės; žr. Karulis 2001, 198 su literatūra.

surnames of Baltic origin in *dauk-š-* and *dVke-š-*. Lith. *Dōkšas* is probably of the same origin as the Latvian *Dakša*, which, to judge by the existing Latvian names in *dauk-š-*, also originated in hypocoristics, although its ultimate explanation remains unclear.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Būga Kazimieras 1958, *Rinktiniai raštai* 1, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros l-kla.

Endzelynas 1956 – Jānis Endzelīns, *Latvijas PSR vietvārdi* 1(1): A–J, Rīga: Latvijas PSR zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1956.

IAK – Istorinių asmenvardžių kartoteka, saugoma LKI Vardyno skyriuje.

IVK – Istorinių vietovardžių kartoteka, saugoma LKI Vardyno skyriuje.

Karulis Konstantīns 2001, *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, Rīga: Avots.

Kondratiuk 1981 – М. Кондратюк, Литовские элементы в микротопонимии польско-белорусской пограничной полосы, *Балто-славянские исследования* 1980, 1981, 184–190.

LPŽ – Aleksandras Vanagas (red.), *Lietuvių pavardžių žodynas* 1–2, Vilnius: Mokslas, 1985–1989.

Maciejauskienė Vitalija 1991, *Lietuvių pavardžių susidarymas*, Vilnius: Mokslas.

Maciejauskienė Vitalija 2009, Oikonimai Lankeliškių parapijos XVII amžiaus bažnytinėje knygoje, *ALt* 11, 159–188.

Sinkevičiūtė Daiva 2002, Dvikamienių asmenvardžių trumpinių kilmė ir sandara: lie. *dau(C)-*, *Blt* 37(1), 115–129.

Sinkevičiūtė Daiva 2006, Dvikamienių vardų trumpinių paveldas vilniškių areale, *Blt* 41(2), 341–351.

Sinkevičiūtė Daiva 2008, Lietuvių dvikamienių vardų su pirmuoju dėmeniu *vaiš-* raidos bruožai, *Blt* 43(2), 263–274.

Sinkevičiūtė Daiva 2013, Dėl nesutrumpėjusių dvikamienių asmenvardžių kamieno *gaud-* variantų lietuvių kalboje, *Blt* 48(1), 119–128.

SNW – Kazimierz Rymut, *Słownik nazwisk współczesnie w Polsce używanych* 1–10, Kraków: Instytut języka polskiego, 1992–1994.

Staltmane 1981 – Велта Эрнестовна Сталтмане, *Латышская антропонимия. Фамилии*, Москва: Наука.

Zinkevičius Zigmās 1977, *Lietuvių antroponimika. Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje*, Vilnius: Mokslas.

Daiva SINKEVIČIŪTĖ

Baltistikos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

Lithuania

[daiva.sinkeviciute@flf.vu.lt]